

GRÓF KLEBELSBERG KUNO, AZ ALKOTÓ.

Az emberiség már abban az ősi korában, amikor a gondolkozás erejével lángra gyújtotta a bölcsélet fáklyáját és ennek fényénél az őt körülvevő világ tárgyi felismerésén túl az elvont fogalomkör magasságába emelkedett, két olyan fogalmat alkotott magának, amelynek teljes megértéséhez máig sem jutott el: az idő és a tér. A nagy bölcselőknek egész sora sem tudta ezt a két fogalmat kibontakoztatni misztikus ködhomályából. Az idő és a tér képzetéről nem hull alá a saisi fátyol. A kettőnek kezdetnélkülisége és végtelensége az, ami az emberi elme elé áthatolhatatlan falat emel, amikor ezek legbelső lényét kutatni, felismerni és megérteni törekszik.

A véges emberi szellem tehetetlenül áll a tér és az idő végtelenségével szemben, de mégis keresi hozzá a közeledést. Ezért mértéket keres és szerkeszt az ember s az égi tűnemények változásával mértékegységét adja az időnek, a földi távolságnak részecskékre tördelésében pedig a térnek mércéjét találja meg. Mind a két mérték tökéletes emberi tökéletlenség. És mégis ez a kettős tengelye annak a képsíkrendszernek, amelybe az emberiség életét, annak változási folyamatait, szellemi és fizikai fejlődésmenetét — ha úgy tetszik: történetét — áttekinthetően beleilleszthetjük és ábrázolhatjuk.

A változások végtelen sorozatának egy kis töredékszakaszában méregetjük az idő múlását és szűk határok közé szorított parányi részén, három dimenzióban a tér végtelenségét. Az időben való eltávolodást elmúlásnak, multnak, — a térben való elmúlást eltávolodásnak mondjuk. Az előbbire eszmélünk az emlékezésben, — az utóbbit látjuk a távlatban.

Emlékezés és távlat, annyi mint : visszatekintés az időben és eszmélés a térben. Mindkettő törvényszerűen elenyésztí a jelentéktelent és a kicsinyt. Amíg azonban a térben a távlat kérlelhetetlen törvényeinél fogva a legnagyobb méretek is eltörpülnek, — hiszen még a legnagyobb bolygó is csak pont az égi távlatokban — addig az idő elmúlásával az igazán nagy esemény, az igazi szellemi érték vagy alkotás nem zsugorodik össze, hanem ellenkezőleg — valódi nagyságára növekszik meg az emlékezésben.

A nemzetek emlékezése a történelem. S a történelem a mellett tanúskodik, hogy az idő elmúlása nem csökkenti az idő távlatában a nemzetek igazi nagy értékeit, hanem ellenkezőleg végre igazi értékük nyilatkozik, amely saját korukban, talán éppen az időbeli közelségnél fogva, nem jutott kifejezésre.

Amikor ötödfél esztendő távlatából nézünk vissza gróf Klebelsberg Kuno egyéniségére, azt látjuk, hogy szellemi lénye ma már valódi nagyságában jelenik meg előttünk.

Ha azt kutatjuk, hogy Klebelsbergnek ez a történelmi nagyságra való emelkedése szellemi és lelki adottságainak, képességeinek, egész életművének mely tényezőiből fakad, meg kell vizsgálnunk szellemi egyéniségének rendkívüli sokoldalúságát.

Szerette használni a nap színképének hasonlatát. Az ő egyéniségének ragyogó fénysugarait is a nemzeti értékmegállapító prizmán kell átvetíteni, hogy ezt a nagy, egységes, fehéren izzó fényt alkotó elemekre bontva, meglássuk szelleme színképének valamennyi tündöklő sugarát.

A fénytörő prizma legyen az a három és fél évtized, amelyet Klebelsberg nemzetünk történetében a millennium évétől betöltött.

A kiegyezés korának delelőpontján, az ezeréves Magyarország újkori felvirágzásának legteljében indul meg Klebelsberg tisztviselői egyéniségének kialakulása. A ranglétra legalsó fokáról a kultuszminisztériumi adminisztratív államtitkársáig emelkedik pályája. A háború ott éri és megkezdődik életének második nagy korszaka, a politikusé. A háború vége felé a föld mélyén már dübörög a katasztrófa és ebben

a legsúlyosabb időben Tisza István, politikai eszméinek legmegbízhatóbb letéteményeseként, Klebelsberget veszi maga mellé a miniszterelnökség politikai államtitkárául.

Az összeomlás idején, sajnos, Tisza István és államtitkára már nincsenek felelős politikai állásban. Tisza martirhalálával «elment a golyóig», amint azt ő maga előre megjósolta. Klebelsberget a nemzet jó gondviselése megtartotta, hogy majdan az ország újjáépítése, a biztosabb jövő munkálása idejében vezére és egyben előharcosa legyen a magyar művelődés ügyének.

Bethlen István első nagy kormányának belügyminisztere és mint ilyen a belső rend és a belső újjáépítés politikai műveletének hiánynélküli végrehajtója. Egy esztendő elmúltával a kultusztárca széles területének gondozója. Ez után kilenc éven át a földre kényszerített, szétmarcangolt ország felelős kultúrpolitikusa. Ez a kilenc esztendő Klebelsberg életművének koronája.

Ezekben a küzdelmes időkben a nemzet szellemi világában fénykévék villannak fel, hogy tartósan rávilágítsanak az újjáépítés munkahelyeire, irányt jelölnek az ott szorgoskodóknak, buzdítják, serkentik az áldozatos szünettelen munkára, építésre és alkotásra a nemzetet; feltűnik Klebelsberg, a publicista és Klebelsberg, a szónok.

Íme előttünk áll Klebelsberg egyéniségének színeképe, a színekre bontott nagy fehér fényesség, aki ő volt: a tisztviselő, a politikus, a kultúrpolitikus, a publicista, a szónok.

Mindmegannyi teljes egység, — összességükben: Klebelsberg.

Négy és fél esztendő múlt el, mióta ő elköltözött. A mai kor szárguldo, fékevesztett ütemében hosszú idő ez, amelyből ha visszanézünk, már abban a távlatban áll tőlünk, amelyből teljességgel áttekinthető egész életműve.

Meggyőződésem, hogy Klebelsberg egyéniségében mindenekelőtt az *alkotót* kell felismernünk. Aki megfigyeli az ő életét, aki ennek folyamán végigkísérhette az ő legbensőbb lelki tevékenysége mozzogó rugóinak működését, annak fel kell ismernie benne azokat a genetikai adottságokat, azt a veleszületettséget, amelyet a kifejezésnek legmagasabb

értelmű fogalmazásában alkotónak kell nevezni. Ennek az alkotó természetének van alárendelve az ő egyénisége színképének minden egyes színárnyalata.

Tisztviselői életszakaszában a millenáris emlékművek körül kifejtett tevékenysége már szorosan odakapcsolta a képzőművészeti alkotások területéhez, ahová benső hajlamai amúgy is vonzották. Önálló egyéni alkotása a Julián-iskolák szervezése és építése Horvátországban. Ezzel maga felé irányította Tisza István figyelmét, még első miniszterelnöksége idején, úgy, hogy mint kormányelnök a háború elején Klebelsberget bízta meg a hadirokkantak gondozása ügyének vezetésével. Ez a munkakör, amelynek — tisztviselői szemmel nézve — semmiféle «előírata» nem volt, szabad teret nyitott Klebelsberg kezdeményező képességeinek. Már itt találkozunk alkotói szellemének első olyan nagyszabású tervezetével, amely jellemző Klebelsberg minden nagyobbmértű elgondolására és amely mint ilyen az alkalmi rendeltetésen túlmenően a távolabbi jövőt is kívánta szolgálni. A megalkotott rokkantügyi intézmények nagy sorának betetőzésül két, egyenként ezerágyas tüdőbeteg népszanatóriumot akart építeni. Egyet a Tátrában, egyet a főváros közelében a Pilisi hegyekben és gondolt az Alföldön felállítandó több kisebb népszanatórium felépítésére is. Korányi Sándor vezetésével orvosok és építészek, Klebelsberg állandó felügyelete alatt igen alapos, tudományos előkészítő munka után elkészítették a terveket és kiszemelték az építkezések színhelyét is. Klebelsberget érintette legfájóbban, hogy szép elgondolásának kivitele mégis meghiusult. Az építkezés elmaradt, mert magasabb helyen azt a bekövetkezendő békeidőre kívánták halasztani, amikorra az 1916. évi harminchárom százalékos építkezési drágulás — a feltevés szerint — meg fog szűnni. Hiábavaló volt minden reális érvelése ezzel a konokul optimista feltevéssel szemben s így nem Klebelsbergen múlt, hogy ma Budapest közelében nincsen ezerágyas tüdőgondozó intézményünk és az Alföldön nem áll rendelkezésre ezer decentralizált betegágy a legsúlyosabb magyar népbetegség gyógyítására. Az események után húsz év elmúltával a történelmi igazság érdekében ezt el kellett mondani.

Klebelsberg a rossz hivatal ellenszerét a jó tisztviselőben látta és ennek mintaképét is adta saját személyében. Minisztériuma első tisztviselőjének vallotta magát miniszter korában is, akire a legnagyobb felelősség hárul. Alárendeltjeivel szemben érzett méltányos felfogását fejezi ki az a mondanása: «Nem jó az, ha a miniszter a becsülettel teljesített szolgálatot gyorsan elfelejti».

Szónoki és publicisztikai tevékenysége sohasem volt öncélú. Beszédei és cikkei, amelyek a napilapok hasábjain megjelentek, talán külpolitikai cikkein kívül, mindig a kultúrpolitikus alkotói szándékainak előmozdítását szolgálták. Ezekkel azt kívánta elérni, hogy mennél szélesebb körökben megértsék, felfogják tervezett, vagy végrehajtott alkotásainak belső, nemzeti céljait, hogy megnyerje alkotásai számára a közhangulatot, a külső támogatást.

«Az ember valahogy úgy van megszerkesztve, hogy sóvárog a megértés után» — mondotta és ezzel indokolta publicisztikai nyilatkozatait is. A felelősség perzselő tudata ösztönözte és hajtotta arra, hogy művelődési törekvéseinek anyagi alapját lerakja és a tollhoz nyúlt, valahányszor elégtelennek látta az államhatalom és a hivatalos apparátus eszközeit, és a nemzet közvetlen meggyőzéséhez folyamodott.

Alkotói lényének alapja az a történelembölcseleti felismerése volt, hogy a megcsonkított országot csak úgy állíthatjuk vissza régi nagyságába, ha a mulasztottakat is pótolva, alkotásokat hozunk létre, olyan nemzetpolitikai értékű alkotásokat, amelyek a magyarságot megerősítik, nemzetünknek európai elhivatottságát igazolják és az általános emberi kultúra fenntartásában és továbbfejlesztésében nélkülözhetetlenné teszik a világ színe előtt. Ezt a meggyőződését hitvallási világossággal így adja elő:

«Bizony ebbe az áldott magyar földbe munkával és művekkel mélyebben le kell magunkat horgonyoznunk, mint ahogyan eddig tettük. Mert ne higgye senki, hogy napjainkban elég lesz az olyan fajta hazafiság, amely beéri a haza pusztá szerzetével és azzal a készséggel, hogy alkalomadtán meg is halunk védelmében. A hazaszeretet, ha csak pusztá érzelemből áll, érzelmössé lesz és frázissá válik. Hiszen még műveletlen népek is szeretik azt a tájat, ahol laknak. De ha elkergetik onnét, vagy kiirtják őket, akkor nem marad *alkotás* utánuk

s még az emlékük is elhomályosodik. Egy nép csak azzal szerez jogot ahhoz a földhöz, amely a hazája, ha azt halhatatlan művekkel magához, nemzeti géniuszához kapcsolja. A haza földjére kiontott véren kívül a *művek és alkotások* azok, amelyek révén a nemzet magát a haza földjével elválaszthatatlanul jegyzi el.»

Pozitív, aktív és konstruktív lény irtózik a negatív szellemű elemektől. «Az a mi bajunk, — így fejti ki aggályait — hogy túlságosan nagy számmal vannak közöttünk passzív természetek és elég sok a negatív ember, aki erejét többé-kevésbé meddő kritikában meríti ki és e révén csak ritkábban javít, hanem inkább csak kételyeket kelt, csüggeszt és elkedvetlenít olyanokat is, akik különben produkálni tudnának.»

A teremető cselekvésben élő ember egészséges meglátásával kárhoztatja azt a nemzeti hibánkat, amely az ügyek agyonbeszélésében mutatkozik, és rámutat arra, hogy nálunk valóságos veszedelem az, ha valamiről túlságosan sokat beszélnek, mert a rendelkezésre álló, különben sem túláradó energiát szavakban adják ki, a viták izgalmában merítik ki, s aztán már nem marad kellő akaraterő magára a megvalósító cselekvésre.

Jól ismeri nemzetét, annak egész társadalmát, parlamentjét, sajtóját, amikor a pozitív, alkotó munkát a negatív emberektől félti. «A nemzet — mondja — csak egy bizonyos mennyiségű negatív embert bír el. Pozitív, aktív, produktív és konstruktív emberekre van szükség és ha egy nemzetben felülemelkedik a negatív emberek számaránya, akkor az a nemzet képtelen a haladásra.» Az ő célja ennek a pozitív magyar embertípusnak a kimunkálása volt, olyan embereket akart nevelni, akik a magyar sors nagy kérdéseire igennel válaszolnak, akik nem annak a magyaráztatásában látják az emberi bölcsesség legjavát, hogy valamit miért nem lehet megvalósítani.

Klebensberg alkotó kultúrpolitikus és benne a történelembölcsész nemcsak felismerte, hanem vallotta és hirdette is, hogy alkotásaiban a nemzeti elem féltékeny megőrzése mellett a nagy nyugati világáramlatoknak is teret kell engedni, ha azt akarjuk, hogy nemzeti sajátosságaink épség-

ben tartása mellett alkotásaink beilleszkedjenek az európai műveltség kereteibe. A kiindulás természetesen a nemzeti gondolat épsége, hiszen «a nacionalizmus a népeknél az, ami az életösztön az egyénnél».

«A probléma Szent Istvántól Kazinczyn és Széchenyin át — úgymond — a mai napig állandóan az volt, hogy a magyar őseredetit és a nyugati kultúrbefolyást okos arányban kell keverni.» A túlzó chauvinistákkal szemben nyíltan hirdeti, hogy «szükségünk van a nyugati példákra, impulzusokra, ösztönzésekre, korszellem és irányok átvételére, hogy helyes irányban és gyorsabban haladhassunk.» Rámutat arra a veszélyre, amely a nemzeti kultúra elzárkózásában rejlik, mert «veszedelmes önámítás, ha a számra nézve kisebb nemzetek azt képzelik, hogy ők a saját keblükből mindazokat a kultúrértékeket kitermelik, amelyek valamely modern nemzet szellemi életét kitöltik. Egy neme ez a kultúrpolitikai vegyészetnek, amelynek űzése közben a hazai és a külföldi művelődési elemeket egészséges arányban kell vegyíteniünk.»

Hazafias érzésünk nagy ereje bátorította fel arra, hogy kultúrpolitikájában erősebben adagolja a külföldi elemet. «Ezredéves történelmünk során — mondotta — mindig megnyitottuk kapunkat a nyugati befolyás előtt a nélkül, hogy faji sajátosságainkat el hagytuk volna homályosítani. De mégis, mentől több művelődési értéket kell a külföldről importálni, annál inkább kell ápolni a magyar őseredetit.»

Ezekben Klebelsberg, aki rendületlenül áll a nemzeti alapon, hitet tesz a haladás szelleme mellett, amelynek útjait megértéssel egyengeti a művészetek különböző ágazataiban.

Nem félti a nemzeti gondolatot a művészetek szabadirányú fejlődésétől. Bízik a magyar művészek lelke mélyéig begyökerezett nemzeti génusz fölényes erejében. Széleskörű művészettörténelmi ismeretei megnyugtatták a felől, hogy mint az elmúlt századokban, úgy a jelenben és a jövőben is, a külföldről jött világáramlatok itt — ezen az ezer év óta magyar földön — az alkotóművészet minden fokán megkapják azt a nemzeti színeződést, amely az alkotásokat félreismerhetetlenül magyarokká és nemzetiekké avatja.

Szerencsésen egyesült benne a műtörténész elfogulatlansága és a tudós önmegtartóztató szerénysége a felelős kultúrpolitikus köteles lelkiismeretességével. Sokszor érzi és látja társadalmunknak éppen nem jelentéktelen részében az idegenkedést az újjal szemben. Gyakran beleütközik a maradi fel fogás csökönyösségébe azokban a körökben is, amelyek nálunk a magas politika szintjét jelölik és sokszor közvetve, vagy közvetlenül kerékkötői a haladásnak s amelyek a művészetek fejlődése örök törvényének ismerete hiányában, indokolatlanul, bár jóhiszeműen, néha egyenesen a hazafiság felbuzdulásának átélésével, művészi alkotások és alkotók pusztulását okozzák.

Ezért mondja Klebelsberg: «Kimondhatatlanul tehetséges ez a mi fajunk, de kevés ország van széles e világon, ahol a tehetségek kedvezőtlenebb környezetben küzködnének, mint éppen minálunk. Hazánk a szellemi életben a törtoszlopok és a derékban kettétört fák országa volt . . .»

Ezeztől a mostoha viszonyoktól, egy érzéketlen légkör ridegségétől féltette Klebelsberg a magyar alkotókat, mondván: «A legfínomabb, az üde, derűs tehetségek, a bájos alkotásoknak ezek a játékos hajlamú mesterei törnek le legkönnyebben. De az erősek közül is hányan lobbannak el elkeseredésük tüzeiben meddőn, hányan válnak meghasonlásukban romboló tényezővé, akik alkotó munkára lettek volna képesek.»

Innen van az, hogy a magyar kultúrküzdelemnek nemcsak hősi halottjai, rokkantjai, hanem eltűntjei is olyan nagy számmal akadnak. Pedig Klebelsberg szerint: «Soha sem várt még a magyar íróra, a magyar költőre, a magyar festőre ennyire nagy feladat, amikor a nemzet keresi önmagát, keres új célokat és eszményeket». És hozzátelhetjük: Egy számban kis nemzet, ha még oly sok is a tehetséges alkotója, nem engedheti meg magának azt a felelőtlen fényűzést, hogy ezek közül egyet is elkallódni engedjen.

Ezen akart változtatni Klebelsberg művészeti politikája, amely nem az irányt, — akár konzervatív, akár haladó volt — hanem az önmagában, irányától függetlenül valóban értékes művészetet helyezte előtérbe. Világosan rámutat

arra a hasztalan erőlködésre, amelyet a maradiak a multak ízlésének megrögzítése érdekében kifejtének, és megállapítja, hogy «egészen ahistorikus felfogás lenne, ha valaki azt hinné, hogy elmúlt korokat és azok szellemét vissza lehet hozni. Hiszen azok éppen azért multak el, mert kiveszett belőlük az a csodálatos fluidum, amely eleven korok lüktetésének titkos érzelmi mozgatója. Az elmúlt korok is olyanok, mint a halottak: csak az Isten tudná azokat feltámasztani.»

Erélyes és világos szavak ezek, amelyek bepillantást engednek Klebelsberg józan és elfogultságot nem ismerő művészetpolitikájába.

Az építőművészetben a nyugati világáramlat folyamányaképpen mutatkozó haladó szellemű irányzatról megértően mondja: «Nekem az az egyéni érzésem, hogy különösen az építészetben erősen elkanyarodtunk a modernizmus felé, — ez ellen államhatalmi eszközökkel fellépni hiú vállalkozás lenne. Ne tévesszék szem előtt konzervatív barátaim, hogy azok a kísérletek, melyeket a történelem folyamán oly célból tettek, hogy állami eszközökkel irodalmi, vagy művészeti irányokat elfojtsanak, majdnem kivétel nélkül eredménytelenek maradtak, elég gyakran károsaknak bizonyultak és nevetségessékké váltak.»

Az alkotó Klebelsberg hevülete, lelkesedése, állandó tetterekészsége, aktivitással telítettsége ugyanaz, ami az igazi alkotóművészt, általában minden korok nagy alkotóit jellemzi: az a láz és állandó belső feszültség, amely pillanatnyi szünet és pihenés nélkül az alkotás felé irányít minden gondolatot és cselekedetet.

Istentől nyert alkotói adottsága mellett Klebelsberg három nagy adománnyal rendelkezett: a hivatali állásával amúgy is velejáró teljes felelősség legfelső fokának tudatával, — szellemének, lelkének merész szárnyalását rendíthetetlen nagy optimizmus lendítette, — s végül telítve volt elszánt határozottsággal, amellyel a maga helyesnek felismert és vallott álláspontja mellett kitartott és ebből engedni nem volt hajlandó.

Az első tekintetében: ez a felelősségtudat — alkotásainak gazdasági megalapozásánál és kivitelében — a reali-

tás legszigorúbb keresztülvitelét jelenti. Műszaki megoldásokra vonatkoztatva mondja, de áll ez minden alkotásra : «Nincs veszedelmesebb, mint a műszaki megoldás elválasztása a közgazdasági megoldástól, ami nálunk, sajnos, majdnem rendszerré vált, és a beruházási, alkotási gondolat bizonyos kompromittálására vezetett.»

A céltudatos, de felelős alkotót jellemzi magában ezzel : «Igaz, hogy bőkezűséget követeltem, de csak a pénzügyminiszter úrtól, mert végzetes fukarságnak tekintettem volna, ha megtagadtuk volna azokat a filléreket, amelyekre a magyar kultúrának szüksége van. A pénz felhasználásánál azonban a legnagyobb takarékoságot alkalmaztuk, mert abból indultam ki, hogy ennek az elszegényedett nemzetnek az áldozatok minimumával az eredmények maximumát kell elérnie.»

Optimizmusát, amelyből erőt merített nagy alkotásainak véghezvitelére, abból a történelmi optimizmusból vezette le, amelyet nemzetében felismert.

A magyarságnak igazi erejét abban látta, hogy a legnagyobb katasztrófákat is ki tudja állni és utánuk belső megújulásra képes. Ezt a felfogást nevezte történelmi optimizmusnak. És mert a nemzet rejtett megújító erőit minden téren a munkában látta, ebből vonta le optimizmusát, amely tehát nem kedélyhangulat, hanem történelmi szemlélet eredménye.

Az ő optimizmusa ugyanaz az életprincípium, ugyanaz az egyedüli lehetséges vigasz, amelyet Madách *Tragédiá*-jában a minden koreszmékből kiábránduló, elbukó, de mindig újrakezdő embernek ad az Úr szava. Ez a bízva-bízás, az isteni gondviselésben horgonyzó hitnek szilárd alapján, amelynek előfeltétele a küzdelem, az akarás, a munka és az alkotás. Ez Klebelsberg optimizmusa és ezt az ő sziklaerős hitét akarta belevinni, beleoltani a nemzetbe. Acélos elhatározottsággal védelmezte munkaprogrammját és alkotásait. Miniszter korában elment az alkotmányjogi végső következtetések levonásáig is. Tárcája 1928/29. évi költségvetési előterjesztésében mondotta :

«A világtörténelem végzetes útján négy gépkocsi robog. Az első gépkocsi gyorsítani kénytelen, mert a másik három a nyomában

van, már harsonajelet ad, hogy előzni akar. Erre a három gépkocsira az van írva: Románia, Szerbia és Csehország. Arra a kocsira pedig, amely már elől jár, de gyorsítani kénytelen, az van írva: Magyarország. Kértem, t. Ház, akadhat-e jó hazafi, aki vállalja a felelősséget azért, hogy ez a három másik kocsi a világtörténelem végzetes országútján mellettünk elbogarogjon, porfelhőbe borítva bennünket? Ha azt akarják, igen tisztelt uraim, ehhez más kocsivezetőt keressenek! Mert én egy kultúrpolitikai Nagymajténynak, Világosnak fegyverlerakó közoktatásügyi minisztere sohasem leszek.»

Dramai erővel csattannak fel ezek a szavak az arany-csipkés ülésterem csendjében.

*

A művelődés terén valódi alkotás csak az, ami marandó érték.

Marandó érték az olyan szervezet vagy intézmény, amely nemcsak a jelenben, hanem a jövőbe is és különösen a jövő számára elindítója, kisugározatója, termelője az erkölcsi, szellemi és közvetve a gazdasági javaknak is.

Marandó érték az olyan művek életrekeltése, amelyek erkölcsi és esztétikai belső erejük kiáramlásával állandóan istápolják a nemzeti öntudat gondolatát.

Marandó érték az olyan szervezet, intézmény, amely szervesen és tevékenyen illeszkedik bele a nemzeti művelődés szerkezetébe, és marandó értékek azok a művek, amelyek összességükben fenntartják, továbbfejlesztik, gazdagítják a nemzet lelkiségét. Ezek a marandó értékek összességükben elsőrangú tényezői egy nemzet felsőbbbsége elismertetésének.

Ezt érezte át, ismerte fel és váltotta valóra Klebelsberg az ő alkotásaiban.

Az ötezer alföldi népiskolai egységtől kezdve, fel az egyetemi és klinikai nagy építkezésekig, a középiskolai reform, a svábhegyi csillagda, a tihanyi élettani kutató-intézet, a polgári és középiskolai építkezések, a margitszigeti fedett sportuszoda, a külföldi Collegium Hungaricumok megszerzése és átépítése, a Nemzeti Múzeum restaurálása, az Országos Levéltár freskói, plasztikai díszai, a Nemzeti Színház Kamaraszínházának megszervezése, Kálmán királyi herceg lovasszobra Gödöllőn, a szegedi szabadtéri passiójáték, a Gyűjtemény-

egyetem szervezete, a Nemzeti Hősök Országos Emlékműve, a zeneművészeti évi pályázat rendszeresítése, a budavári Szent Domonkos-torony és az ócsai templom helyreállítása, a debreceni egyetem központi épülete előtti térrendezés és a négy református nagyság szobra, a szegedi Nemzeti Emlékcsernok művei, a Corvin-testület megalapítása, az Új Képtár felállítása, a szegedi nagy orgona és mise, mindezek csak rendszertelenül kiragadott egyes alkotások Klebelsberg kilencéves minisztersége alkotásainak végeláthatatlan sorából.

Ahogy Klebelsberg beleilleszkedett a művészi-alkotóágazatok teljességébe, az alaposan meghaladta az érdeklődésnek azt a fokát, amely az oly sokirányú és sokoldalú kultuszminiszteri tevékenységből erre a részre átlagosan esni szokott. Könnyen érthető és természetes oka ennek az, hogy Klebelsberg egyéni adottságánál, átfogó művészettörténeti ismereteinél és világlátottságánál fogva odaadóan együttértett az alkotó művészettel és az alkotó művészekkel. De még ennél is több volt ez, mert nemcsak vonzódott az alkotások felé, hanem tevékenyen részt is vett az alkotások szellemi kialakításában. Teljességgel áll ez a képzőművészekre. Klebelsberg konstruktív egyénisége természetszerűen a legkonstruktívabb, a legmaradandóbbat alkotó művészethez, az építőművészethez állott legközelebb.

Az építészet és annak legmagasabb foka, a városépítés, izgatta leginkább képzeletét. Ezen a téren látta meg azt a káros elmaradottságot és rendszertelenséget, amely a kulturális élet keretéül szolgálni hivatott város fejlődésének egyik legnagyobb akadálya. Elmélyülő szaktanulmányokat folytatott, átvizsgálta a modern Róma és Párizs rendezési terveit, a német Siedlungokét, legintenzívebben foglalkoztatta a főváros és a vidéki városok szabályozása, később az Alföld-probléma, amellyel már az országrendezés terére lépett. A Duna-Tisza-csatorna, a Balaton-kérdés és Budapest fürdővárosra vonatkozó tanulmányai ma is irányt jelölnek a gyakorlati szakemberek és közigazgatási hatóságok részére.

Éles kritikai érzékével rátapint a mult alapvető hibáira, mint a jó orvos, aki megállapítja a betegség kórelőzményeit. Így mondja: «Talán semmire sem vagyunk kevésbé képesek,

mint összmegoldásokra. Minden kérdést, minden feladatot, minden problémát csak önmagában látunk és izoláltan igyekszünk megoldani, aminek a vége az, hogy dolgaink nem ille-
nek egymáshoz, különösen kevés a szép, harmonikus városkép. Az esztétikai kultúrszempon-
tot bele kell vinnünk vidéki városaink szabályozásába is, hogy most kialakuló alföldi városaink nemzeti művé nemesedjenek és ne maradjanak ötletszerű település, ahol az utat nem a tudás von-
ta meg, hanem az első ökörpár kocsija vágta, amely a török hódoltság után odavetődött».

A vidéki, nagyobb népességű városok rendezése és kultúr-
központokká fejlesztése sem volt öncélú elgondolása. Vilá-
gosan rámutat az okokra : «Iszonyatos csalódás volt a túlzó
centralizmus híveinek az, hogy a Károlyi-féle zendülés és a
kommunista forradalom idejében Budapest képtelennek bizo-
nyult a nemzet lelki vezetésére. Ma már minden józan ember
előtt nyilvánvaló, hogy néhány fejlődőképes vidéki városunk-
ból európai nagyvárost, de többi törekvő közösségünk-
ből is erősebb város-egyedeket kell fejleszteni. Ahhoz, hogy
Szegedből és Debrecenből igazi nagyváros legyen, nélkülöz-
hetetlen volt az egyetem».

Ez a több, mint kultúrpolitikai, ez a nemzetpolitikai
felismerés és meglátás volt az indoka, miért ragaszkodott
alföldi egyetemeink megmentéséhez.

Tehát a nagyobb vidéki városok tudatos fejlesztése és a
vidéki egyetemek fenntartása is ezt a célját szolgálja Klebels-
bergnek : magasabb műveltséggel rendelkező, nagyszámú
polgári középosztályt kitermelni a fővároson kívül is, a
nemzeti gondolat védelmében. Ma, amikor Európa nyugatán
is fellobbant a minden nemzeti és emberi eszményt és kultúrát
pusztító vörös láng, ma látjuk meg valójában, hogy ez az
igazi országmentő nemzeti politika, amelyet azonban csak
áldozatkész és bátor alkotások biztosíthatnak.

*

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a szegedi Fogad-
almi templomtér, ez a gyönyörű városrendezési mű —
Klebelsberg legegényibb alkotása.

Szeretünk beszélni a nemzeti erők összefogásáról. Ennek adta Klebelsberg klasszikus példáját a valóságban az ő szeretett Szegedjén. Az itt felmerült különféle nagyarányú építkezési szükségleteket nem egymástól elszigetelve, hanem egységbe fogva oldotta meg, olyan városrendezés keretében, amely egyrészt szervesen illeszkedik bele Szeged általános rendezési keretébe, másrészt a fogadalmi székesegyházat művészi eszközökkel kialakított, architektonikusan zárt térbe állítja.

Ennek az átgondolt kompozíciónak a létesítése két részből állott. Előbb az egyház, az állam és a város érdekeit kellett összeegyeztetni, a kívánalmakat összehangolni, az akaratot az erők eredőjének irányába terelni. Ezt sikerült is Klebelsberg erős szervezőképességének elérnie, a bátor koncepciót nemes lelkesedéssel felkaroló magas szellemű csanádi püspök és a városa felvirágzását szíven viselő polgármester támogatásával. Szegeden a gyakorlatban valósult meg a nemzeti erők összefogása.

Ezután került a sor a technikai és művészi megoldásra. Egy verőfényes tavaszi napon, amikor a székesegyház déli tornya már készen állott, Klebelsberg felment oda és másfél órát egyedül töltött a magasban, ahonnan áttekinthette a templom egész környékét. És amikor lejött, fantáziája már megfogalmazta magában az alkotandó tér esztétikai feltételeit, az épületek csoportosításának rendjét, a fő közlekedési útvonalak vezetését, az egész városrendezési probléma megoldási tervezetét. Így azután az a program, amelyet az építészeti pályázat alapjául megadott, már reálisan megszerkesztett keret volt, amelybe Rerrich Béla ihletett művészete beleépítette alkotásának remekét.

Így született meg a szegedi Dóm-tér, a huszadik század Magyarországnak egyedüli építőművészileg valóban megszerkesztett, a haladó városrendezés igényeit helyesen megoldó alkotása, legnagyobb képzőművészeti produkciója.

Klebelsberg alkotói életének csúcspontja volt ennek a műnek a felavató ünnepélye 1930 őszén. Repülőgépen ment le akkor Szegedre. Megadatott neki az, amire Petőfi vágyott,

hogy a magasságban szárnyalva tekinthessen le a nagy magyar Alföldre, ahol megláthatta az óriási sík térségen szerteszórt tanyai iskolák sokaságát, saját alkotásait. Akik akkor mellette lehettek, emlékeznek arra a túláradó, örömteli meghatottságra, amellyel a tanyák világában előtűnő iskoláiban gyönyörködött.

És aztán, amikor a szegedi székesegyház és a város összes harangjai megkondultak, megindult az általa alkotott nap-sütötte téren az ünnepi hódoló felvonulás a kormányzó előtt, külön az egyház, a város, az egyetem és az alkotók díszes menetei.

Klebelsberg vezette az alkotók menetét, mellette haladtak a dóm és a tér építőművészei, Foerk és Rerrich, a szegedi mise alkotója, Dohnányi, s utána a többi alkotók, festők, szobrászok, iparművészek, építőmesterek, orgonaépítők, pal-lérok, szakiparosok, előmunkások hosszú menetben, az utolsó napszámosig, mind-mind valamennyien, akik résztvettek a közös, nagy munkában, akiket mind mint alkotó munkatársait vezetett az államfő elé. A virágbaborult hatalmas tér megtelt az ünneplőkkel — ezrek ajkán szállt a magasba a nemzeti imádság, s a teret betöltő tömeg — az államfő, a kormány tagjai, törvényhozók, egyházi főméltóságok, papság, a város képviselői, az egyetemi küldöttek, a diákság, polgárság egyetlen felemelő közös nagy érzésben forrott össze — a nemzeti erők összefogása — Klebelsberg gyönyörű művének láttára . . .

Ez volt az alkotó Klebelsberg életének legszebb napja.

*

Tisza István emlékezetére mondott beszédében Klebelsberg kétféle nagy embert különböztetett meg: «Az objektív nagy ember egész élete művek és alkotások, vagyis külső dolgok létrehozásában merül ki és majdnem közömbös, hogy mikor és hol született, hogyan halt meg, nem életének emléke marad fenn, hanem életének eredménye. A szubjektív nagy ember az erkölcs fanatikusa, aki etikai energiákat sugároz széjjel.»

A nagy embernek ezt a meghatározását mindkét értelemben tökéletesen eléri és betölti Klebelsberg. A nemzet messze jövőjében is maradandó értékű alkotásoknak és műveknek hosszú sora az ő életének eredménye. Életének emléke pedig etikai energiák kisugárzása marad. Mert alkotásaitól elválaszthatatlan az ő példaadó élete, a Gondviselésnek számunkra oly fájdalmas parancsára — rövidre kimért élete, amelynek minden napját és óráját nemzete és faja iránti lángoló szeretettel és szünettelen alkotómunkával töltötte be. Halálát annak a kórnak a csirái okozták, amelyet onnan, az ő szeretett Alföldjéről hozott magával, amikor már nem volt felelős állásban, de pihenést nem ismerő alkotó honszeretete mindig csak újabb és további munkára hajtotta. Ezért oly kettősen tragikus az ő halála, amely martirhalál volt, magyar sors — sudár oszlopnak derékban törése.

*

Hogy Klebelsberg önzetlen, lázas alkotómunkáját az ő életében nem kísérte magyar kortársainak osztatlan megértése és elismerése, ez a korukból messze előbbre haladó, a kortársak közül magasra kiemelkedő nagyok sorsát gyakorta kísérő fájdalmas jelenség és a háború utáni Magyarországnak is lehangelő tünete. Hiszen a megerőltető haladást kevéssé kedvelő és meg sem értő Pató Pálok nemzetsége csak igen nehezen múlik ki közülünk és a nemzeti újjáépítés korszaka nemcsak lázongó Peturokat és hitetlen Tamásokat ismert, hanem annak sekélyjáratú, primitív és rosszindulatú szellemei is voltak. Ha vissza pattant is melléről a reá kilőtt nyíl-vesszők mérgezett vasa, mert mellén a férfibecsület és igaz jellem aranyveretű acélpáncélja ragyogott, e vért alatt szíve mégis csak gyakran fájhatott, mivel: «az ember valahogy úgy van megteremtve, hogy sóvárog a megértés után»...

És ma már mind többen érthetik meg gróf Bethlen Istvánnak Klebelsberg ravatalánál elmondott szavait:

«Te nem voltál szónokló, sokat beszélő és keveset markoló magyar hazafi, a Te életed nem volt negáció, a Te életed pozitív érték volt a nemzet életében. Te a nemzetnek építómunkása voltál

s a háború után a magyar kultúra minden követ Te raktad le, Trianon után a magyar kultúrát Te mentetted meg az enyészettől.

Ha majdan felnő az a generáció, amely az ő általa teremtetett intézményekben nevelődik, akkor ez a generáció talán több tudásra támaszkodva, talán tisztább látással, talán kevesebb emberi irigységtől eltelve, áldást fog kérni Istentől arra a munkára, amelyet Klebelsberg Kunó végzett tíz éven keresztül. A gáncsvetés, a rágalom, a befektetítés, és a népszerűtlenség az életükben azokat kíséri, akik konstruktív munkával valódi értékeket teremtenek nemzetünk számára és a népszerűség babérkoszorúja azoknak a homlokát övezi, akik csillogó szavakkal szédítik a tömegek lelkét és e csillogó szavak mögé rejtik a nemzetre nézve meddő életük negatív értékét.»

Keserű búcsúszavak ezek a nagy alkotóhoz, de a fájdalom megenyhül és felmagasztosul végszávaiban :

«Te megdicsőülten távozol abba a nemzeti Pantheonba, amelyet nemcsak szó és betű szerint, hanem életed munkájával nemzetünk számára teremtettél.»

És ahogy a múltó esztendőkkel mindinkább eltávolodik tőlünk a végtelen időben, a történelmi perspektívának a valódi nagyságokra örökérvényű törvényei szerint világosan látja meg a nemzet az ő alakjának igazi méreteit és mindjobban megérti az ő életművének maradandó, örök értékét.

Az igazság szavával hirdetik az aranybetűk a szegedi székesegyházban, porai felett, hogy a halhatatlanság legyőzte az elmúlást, mert gróf Klebelsberg Kunó

«Gondolattal, szóval, írással és alkotásokkal szolgálta hazáját ...»

KERTÉSZ K. RÓBERT.